O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
SAMARAQAND DAVLAT UNIVERSITETI

Ro‘yxatga olindi:
№ FD-60230600-1.19
2021- yil
“28”- avgust

“TASDIQLAYMAN”
SamDU rektori:
____________ R.I.Xalmuradov
2021-yil “28”-avgust

MATN LINGVISTIKASI

FAN DASTURI

Bilim sohasi	200000 – Gumanitar soha
Ta’lim sohasi	230000 – Gumanitar fanlar
Ta’lim yo‘nalishi	60230600 – Noshirlik ishi

Fan dasturi SamDU O'zbek tilshunosligi kafedrasining 2021-yil 7-may dagi 15-son yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti o'quv-uslubiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 22-may dagi 8-sonli bayonnoma).

Fakultet o'quv-uslubiy kengash raisi: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti Ilmiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 26-may dagi 8-sonli bayonnoma).

Fakultet ilmiy kengash raisi **prof. A.Pardayev**

Kelishildi:
SamDU o'quv ishlari bo'yicha propektor **prof. A.Soleyev**

<table>
<tr><td colspan="2">Fan/modul kodi
________</td><td>O‘quv yili
2022-2023</td><td>Semestr
3</td><td colspan="2">ECTS – Kreditlar
6</td></tr>
<tr><td colspan="2">Fan/modul turi
Majburiy</td><td colspan="2">Ta’lim tili
O‘zbek</td><td colspan="2">Haftadagi dars soatlari
____</td></tr>
<tr><td rowspan="2">1.</td><td colspan="2">Fan nomi</td><td>Auditoriya mashg‘ulotlari (soat)</td><td>Mustaqil ta’lim (soat)</td><td>Mustaqil ta’lim (soat)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Matn tilshunosligi</td><td>90</td><td>90</td><td></td></tr>
</table>

2.

I. Fanning mazmuni

Matn, uning tarkibiy qismlari, bog‘lovchi vositalari, matn tasnifi va tiplarini aniqlash, matnning leksik, sintaktik va semantik komponentlarini tasnif qila bilish hamda matnni o‘rganish bilan bog‘liq metodlar bilan talabalarni tanishtirish ko‘zda tutiladi.

“Matn tilshunosligi” fani ham boshqa fanlar qatori mamlakati-mizda mustaqillik yillarida onomastika sohasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar ko‘lami bilan talabalarni tanishtiradi hamda badiiy matn, publitsistik matn, rasmiy matn, so‘zlashuv matni kabi matn turlarini to‘plash, sistemalashtirish hamda ularning tarkibiy qismlarini tadqiq etish metodlari haqida etarli ko‘nikma hosil qiladi.

II. Asosiy nazariy qism (ma’ruza mashg‘ulotlari)

II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:

1-2-mavzu. O‘zbek tilshunosligida matnning o‘rganilishi holati va nazariy asoslari.

Matn tilshunosligi fanining predmeti va tadqiqot obyekti, maqsad-vazifalari, nazariy-metodologik asoslari, manbalari.

3-4-mavzu. O‘zbek tilshunosligida matn lingvistik muammo sifatida

O‘zbek va jahon tilshunosligida matn kategoriyasining o‘rganilishi; Chex tilshunosligida, nemis, polyak matn lingvistikasi muammolari; Rus tilshunosligida matn lingvistikasi fanining paydo bo‘lishi; Matn turlari va uni o‘rganish muammolari.

5-6-mavzu. O‘zbek tilshunosligida matn va uni o‘rganish muammolari.

Matn atamasi va uning mazmun ifodasi; matnning murakkabligi va hajmi, kommunikativ vazifasi, muayyan janr talablariga mosligi hamda matn qismlarining xarakteri masalalari haqida o‘zbek tilshunoslarining qarashlari; o‘zbek tilshunosligida matn nazariyasining kirib kelishi, bunda A.G‘ulomov, N.Turniyozov, A. Mamajonov, E.Qilichev, M.Hakimov, S.Boymirzayeva, M. Yo‘ldoshev kabi olimlarning tadqiqotlari.

7-8-mavzu. Matn tilshunosligining nazariy asoslari.

Nutq va nutqiy faoliyat haqida F.de Sossyur ta’limoti. XX asrning 50-yillarida nutq lingvistikasiga e’tibor. V.Skalichka, E.Koseriunning fikrlari. Nutq derivatsiyasi va uning matnni shakllantirishsh masalasidagi nuqsonlar.

		Matn tarkibida so‘z birikmasi sintaktik derivatsiya jarayondagi o‘rni. **9-10-mavzu. Matnning lisoniy birligi masalasi.** Matn komponetlarining o‘zaro sintaktik bog‘lanishidagi omillar (leksik takror; sinonimik munosabat; olmoshlar; kirish so‘z va birikmalar; bog‘lovchilar). **11-12-mavzu. Matnni tashkil etuvchi birliklar.** Tilshunoslikda semantik munosabatlarning turi (radikal va to‘g‘ridan-to‘g‘ri munosabat). Til bilan mantiqning o‘zaro bog‘liqligi va A.A. Potebnyaning fikri. **13-14-mavzu. Matn tarkibi.** Matn va uning tarkibiy qismlari. Gap, qo‘shma gap, murakkab qurilmali gaplar, period, abzats tushunchalari. Matn birliklarini kengaytirish usullari. Matn tarkibidagi birliklarning bir-biriga munosabati. **15-16-mavzu. Matn tipologiyasiga doir** So‘z birikmalari va ularning turlari, undagi tobe-hokim bo‘laklarning munosabati formasi; bu munosabat formasi nodatiy so‘z birikmalarning shakllanish jarayoniga, ya’ni tobe-hokim bo‘laklarning munosabati formasiga mos kelishi va farqlari; noodatiy birikmalarning grammatik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari. Rus tilshunosi P.A.Lekantning nodatiy birikmalar ning haqidagi fikri. **17-18-mavzu: Matnlarning psixolingvistik tipologiyasi** Matn strukturasi nutq materialining yaxlitlangan ko‘rinishi sifatida. Matn tarkibida sintagmalarning o‘rni. “Sintagma” atamasining mohiyati va bu hodisaning o‘rganili-shida F.de Sossyur, I.A.Boduen de Kurtene, S.I. Karsevskiy, A.A.Reformatskiy, A.A.Xolodovich, L.V.Shcherba, V.V. Vinogradov kabi olimlarning hissasi **19-20- mavzu. Lisoniy faoliyat va unda til-nutq munosabati** Matnda sintagmatik munosabatning namoyon bo‘lishi, ichki va tashqi sintagmatik munosabat, matnning pragmatik xususiyatlari, matnda modallik yuzaga chiqishi. Matn komponentlarining pog‘onali munosabati, matn komponentlari o‘rtasidagi semantik va grammatik munosabatlarning turi va ularning yuzaga chiqishi. **21-22-mavzu: Verbal kommunikatsiya va uning tuzilishi.** Matn va abzas, matn va diskurs, matn va gap tushunchalari, ularning o‘zaro munosabati. Matnning jonli so‘zlashuv uslubi-ga munosabati. Adabiy nutq uslublari va ularning matnga munosabati. Rasmiy, ilmiy, publisistik matnlar tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari. **23-mavzu: S-model tasnifiga doir.** Badiiy matnning ko‘rinishlari, ularning umumiy va farqli belgilari, badiiy matnda individual so‘z qo‘llash me’yorlari. Badiiy matnning tahlil qilishining shakl va mazmun birligi tamoyili makon va zamon birligi tamoyili, xususiylikdan umumiylikka o‘tish muammolari. **24-mavzu: Matn sathidagi bog‘lanish tiplari va usullari.** Badiiy tasvir vositalaridan foydalanishda me’yor masalalari. O‘zbek

badiiy matnida metafora, epitet va o‘xshatish tasviriy vositalarining qo‘llanishi. Kognitiv, konsept, ssenariy, skript, freym, geshtalt, pragmatika” tushunchalarining ma’no-mohiyati va ularning matn bilan aloqadorligi.

III. Amaliy (yoki <u>seminar yoki laboratoriya</u>) mashg‘ulotlar bo‘yicha ko‘rsatma va tavsiyalar.

III.1. Amaliy mashg‘ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. “Matn tilshunosligi” fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.
2. Matn va uning tilshunoslikda o‘rganilish tarixi.
3. O‘zbek tilshunosligida matn va uni o‘rganilishi.
4. Matn tilshunosligida nutq derivatsiyasi muammolarini o‘rganish.
5. Matnda sintaktik aloqani ta’minlovchi leksik vositalar.
6. Matn komponentlarining semantik va pragmatik munosabatlari.
7. Matn va murakkab sintaktik qurilmaning o‘zaro munosabati.
8. Matn tarkibida noodatiy birikmalarning grammatik strukturasi.
9. Matn komponentlarining pog‘onali munosabati.
10. Matnda gumon va jamlovchi olmoshlarining ayrim semantik va funksional-uslubiy xususiyatlari.
11. Matn va uslub munosabati. Matnning funksional tasnifi masalalari.III.2.
12. Badiiy matnlarda laqablarning ayrim uslubiy xususiyatlari haqida. O‘zbek tilining badiiy tasvir vositalari va ularning matn turlari tarkibidagi ishtiroki masalalari.
13. Matn tilshunosligida kognitiv va pragmalingvistik imkoniyatlardan foydalanish. Kognativ, konsept, senariy, skript, freym, geshtalt, pragmatika” tushunchalarining ma’no-mohiyati va ularning matn bilan aloqadorligi.
14. Nutqda til birliklarining qo‘llanilishi va matn tushunchasiga aloqasi.
15. Matn strukturasining sintagmalarga bo‘linishi.
16. Matn tilshunosligida mikromatn, makromatn, murakkab sintaktik qurilma, dialog, ichki nutq tushunchalari.
17. Matn va abzas, matn va diskurs, matn va gap, ularning o‘zaro munosabati, og‘zaki va yozma matn, minimal va maksimal matn.
18. Matn va kognitiv tilshunoslik muammolari. Kognitiv tilshunoslikning predmeti va vazifalari.
19. Matn yaxlitligi va individualligi masalalarining talqini.
20. Matn komponentlarining sintaktik aloqasini ta’minlovchi leksik, frazeologik va uslubiy vositalar. Matn tarkibida dialogik va monologik nutq ko‘rinishlarining qo‘llanilishi.
21. Badiiy matnni tahlil qilish tamoyillari.

IV. Mustaqil ta’lim va mustaqil ishlar

1.Mustaqil ishni tashkil etishning mazmuni:

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanishi tavsiya etiladi:

- amaliy mashg’ulotlarga tayyorgarlik;

	▪ seminar mashg‘ulotlariga tayyorgarlik; ▪ darslik va o‘quv qo‘llanmalar bo‘yicha fan boblari va mavzularini o‘rganish; ▪ tarqatma materiallar bo‘yicha ma’ruza qismini o‘zlashtirish; ▪ maxsus adabiyotlar bo‘yicha fan bo‘limlari yoki mavzulari ustida ishlash; ▪ talabaning o‘quv, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan fan bo‘limlari va mavzularni chuqur o‘rganish; ▪ faol va muammoli o‘qitish uslubidan foydalaniladigan o‘quv mashg‘ulotlari; **Mustaqil ta’lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:** 1. Matn va uning o‘ziga xos xususiyatlari 2. Matn va ichki bog’lanishlar 3. Matn birliklari va ularga oid xususiyatlar 4. Matniy aloqalar, matn qismlarining bog‘lanishi. 5. Matnda paradigmatik va sintagmatik munosabatlar talqini. 6. Matnning uslubiy turlari 7. Badiiy matn (badiiy uslub) va uning ko‘rinishlari. 8. Badiiy matnning keng qamrovliligi masalasi. 9. Ilmiy matn va uslub munosabati 10. Rasmiy matn va uslub munosabati 11. Publitistik matn va uslub munosabati 12. Og’zaki matn va uslub munosabati 13. O‘zbek tilining badiiy tasvir vositalari talqini.. 14. Matn lingvistikasi tilshunoslikning yangi sohasi sifatida. 15. Matn lingvistikasining predmeti, maqsad va vazifalari. 16. Matn lingvistikasining boshqa fanlar bilan aloqasi va ular qatorida tutgan o‘rni. 17. Lingvostilistika, funksional stilistika va matn lingvistikasining o‘zaro aloqadorligi. 18. Matn lingvistikasining asosiy yo‘nalishlari. 19. “Matn”, “kontekst” tushunchasi va uning mohiyati. 20. Badiiy matn va uning o‘ziga xos xususiyatlari. 21. Matnning ontologik va gnoseologik xususiyatlari. 22. Matn stilistikasi va uning ko‘rinishlari. 23. Matn va uning tarkibiy qismlari (komponentlari) haqida. 24. Matnning tovush sathidagi birliklari. 25. Matnning lug‘aviy sathdagi birliklari. 26. Matnning morfologik sathdagi birliklari. 27. Gap matn birligi sifatida, uning ko‘rinishlari.
3.	**V. Fan o’qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)** Fanni o’zlashtirish natijasida talaba: **V. Fan o’qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)**

	Fanni o'zlashtirish natijasida talaba: • "Matn tilshunosligi" fanini o'zlashtirish jarayonida talabalar: • matn haqida tushuncha, matn nazariyasining shakllanishi haqida bilimlarga va matnning til tizimidagi o'rnini belgilash, matn turlari; ichki matniy bog'lanishlar, matn birliklari haqida ***bilivga ega bo'lishi lozim;*** • matnning lingvistik tahlili orqali uning qaysi uslubga xosligini aniqlay olishlari kerak. • badiiy asarning lingvistik tahlili orqali uning g'oyaviy mazmunini, estetik qiymatini, badiiy tasvir vositalarini hamda janr xususiyatlarini anglab etishi; • yozuvchining til birliklari imkoniyatlaridan qanday foydalanganliklarini baholash; • paradigmatik va sintagmatik munosabatlarni to'g'ri aniqlay olish; • matnning lingvo-uslubiy turlari, har bir uslubning o'ziga xos xususiyatlari haqida bilim ***ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;*** • matn tuzilishida tilning badiiy tasvir vositalariga alohida e'tibor qaratish lozimligini, matnda milliylik, an'anaviylik, me'yorga moslik masalalarini ta'minlashni nazarda tutishni bilishi; so'z ustalari asarlarini ajrata olish, ularni tahlil qilish, yaxshi matn namunalarini sharhlash ko'nikmalarini o'zlarida shakllantirishlari, matndagi kamchiliklarni to'g'ri baholay oladigan ***malakaga ega bo'lishi lozim***.
4.	**VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:** • ma'ruzalar; • interfaol keys-stadilar; • tarqatma materiallar; • ko'rgazmali qurollar; • kompyuter; • internet yangiliklari; • muammoli ta'lim; • qiyosiy tahlil.
5.	**VII. Kreditni olish uchun talablar:** Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'liq o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat ishini topshirish
6.	**Asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar:** 1.Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 2. Йўлдошев М. Бадиий матннинг лингвопоэтик таҳлили асослари. Т.,

	2007 3.Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. Т.: Фан, 2008 3.Йўлдошев М.Бадиий матннинг лисоний таҳлили.Т., Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010 4. Мамажонов.А. Текст лингвистикаси, Т., 1989 . 5.Турниёзов Н., Йўлдошев Б. Матн тилшунослиги (маърузалар матни). – Самарқанд: СамДУ нашри, 2005. – 60 б. 5.Турниязов Н., Матн лингвистикаси. Самарқанд.2004 6.Санақулов Ү. Матн тилшунослиги.Ўқув-услубий мажмуа - Самарқанд: СамДУ нашри, 2019. – 157 б. 7.Kurbanova M. Yo`ldoshev M. Matn tilshunosligi.-Toshkent: Universitet nashriyoti, 2014 **Qo'shimcha adabiyotlar:** 1. Авлиёқулов Н. Замонавий ўқитиш технологиялари. - Тошкент, 2001 2. Боймирзаева С. Матн мазмунида темпероллик семантикаси. Т.-Ўзбекистон миллий энциклопедияси"Давлат илмий нашриёти,2009 3. Ишмухаммедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 180 б. 4.Саидахмедов Н.С. Педагогик амалиётда янги педагогик технологияларни қўллаш намуналари. - Т.: РТМ, 2000 5.Тожиев Ё, А.Маллабоев. Нутқ маданияти ва услубият асослари, Т., Иқтисодиёт университети, 2006 Тожиев Ё, А.Маллабоев. Нутқ маданияти ва услубият асослари, Т., Иқтисодиёт университети, 2006 6.Улуқов Н.Ўзбекча диний матнлар экзотик лексикаси. НДА. – Тошкент, 1997. – 29б. 11.Ҳакимов М. Ўзбек илмий матнининг синтагматик талқини. ДДА. – Тошкент, 2001. - 50б. 12.Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002. – 168 б. 13.Қурбонова М.Матн тилшунослиги. Ўқув-услубий мажмуа. Т., ЎзМУ кутубхонаси, 2012 **Internet saytlari:** 1. http:// www.lingvist.tu 2. http:// www.til.sk.uz 3. http:// www.ziyouz.com 4. http://www.krugosvet.ru/ articles/82/1008254/print.htm; 5. www.jstor.org/stable/4167399// www.ling-phil.ox.ac.uk/bib_hist_ling. 6. http://www.ling.ed.ac.uk/linguist/ 7. www.jstor.org/stable/4167399 // 8. wikipedia.org/wiki// 9. http://dshinin.ru/SC/Russian/www.hi-edu.ru/x-books-free/xboo…
7.	Fan dasturi Samarqand davlat universiteti O'quv-uslubiy kengashining

	2021-yil ___________dagi __-son bayonnomasi bilan ma’qullangan**.**
8.	**Fan/modul uchun mas’ullar**: A.B. Pardayev – SamDU “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori.
9.	**Taqrizchilar:** S.A. Karimov – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori (ichki). X. Xayrullayev – SamDCHTI professori, filologiya fanlari doktori (tashqi).